LEKSIK BIRLIKLARNI O‘RGATISH: FILOLOGIYA TA’LIMIDA SO‘Z BOYLIGI VA IFODA IMKONIYATLARINI KENGAYTIRISH

Abdug‘affarova Arofat Shamsiddinovna
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti, tayanch doktoranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada filologiya talabalari uchun leksik birliklarni o‘rgatishning ahamiyati tahlil qilinadi. Leksik kompetensiya va so‘z boyligi o‘rtasidagi bog‘liqlik, yangi so‘zlar va ma’nolarni o‘rganish, sinonimlar va antonimlarni to‘g‘ri ishlatish, frazeologik birikmalarni bilishning ahamiyati yoritiladi. Bundan tashqari filologiya talabalari uchun leksik kompetensiyani rivojlantirishning zarurligini va uning tilni to‘g‘ri, aniq va samarali o‘rganishdagi o‘rnini ta’kidlaydi.

Kalit so‘zlar: leksik birliklar, leksik kompetensiya, frazeologik birikmalar, pragmatik jihatlar, semantik jihatlar, madaniy kontekst, ijtimoiy kontekst, filologiya talabalari, til o‘rganish, adabiyotshunoslik, tilshunoslik.

Leksik birliklar filologiya talabalarini o’qitishda judayam muhim tomonlardan biri hisoblanadi. Leksik kompetensiya - bu tilshunoslik va til o‘rganishda muhim tushuncha bo‘lib, insonning til tizimining leksik qismini, ya’ni so‘zlar, ularning ma’nolari va o‘rtasidagi aloqalarni qanday bilishi va ishlatishi bilan bog‘liqdir. Bu kompetensiya insonning so‘z boyligini va so‘zlarning ma'nolarini to‘g‘ri tushunish, ular o‘rtasidagi munosabatlarni aniqlash qobiliyatini ifodalaydi. Filologiya talabalari uchun leksik kompetensiya juda katta ahamiyatga ega, chunki bu kompetensiya tilni to‘g‘ri va samarali o‘rganish hamda tilni ijtimoiy va madaniy kontekstda qo‘llashda muhim rol o‘ynaydi. leksik kompetensiya va so‘z boyligi o‘rtasidagi bog‘liqlikni tushunish muhimdir. So‘z boyligi insonning tilda mavjud bo‘lgan so‘zlar va ularning ma'nolari bilan tanishligi darajasini bildiradi. Leksik kompetensiya esa, nafaqat bu so‘zlarni bilish, balki ularni to‘g‘ri va samarali ishlatish qobiliyatidir. Bu o‘z navbatida, filologiya talabalari uchun tilni to‘g‘ri o‘rganish va amalda samarali qo‘llash imkoniyatlarini yaratadi.

Yangi so‘zlar va ma’nolarni o‘rganish: Leksik kompetensiya talabalarni yangi so‘zlar bilan tanishtiradi va ularning ma'nolarini to‘liq tushunishga yordam beradi. So‘zlarning ko‘p ma’nolilik xususiyati yoki so‘zlarning turli semantik qatlamlari talabalarga tilni yanada boyroq tushunishga imkon beradi. Bu esa, o‘z navbatida, nutq jarayonida so‘zlarni to‘g‘ri va o‘rinli ishlatishga yordam beradi.

Sinonimlar va antonimlar: Sinonimlar va antonimlar bu so‘zlarning bir-biriga o‘xshash yoki qarama-qarshi ma'nolarini tushunish va ishlatish. Leksik kompetensiya talabalariga sinonimlarni to‘g‘ri ishlatish imkoniyatini beradi, bu esa ularga nutqni rang-barang qilishda, bir xil fikrni turli so‘zlar bilan ifodalashda yordam beradi. Antonymlarni bilish esa fikrlarni aniq va ravshan ifodalashga yordam beradi, chunki qarama-qarshi so‘zlar orqali ba'zi holatlarni yoki tushunchalarni yanada aniqroq ajratish mumkin.

Frazeologik birikmalar va ifodali vositalar: Frazeologizm yoki idiomatik iboralar leksik boylikning muhim qismidir. Ular tilga o‘ziga xos rang beradi va noaniqlik yoki multimodal ifodalarni taqdim etadi. Frazeologik birliklarni bilish va ularni amalda ishlatish talabalar uchun, ayniqsa, adabiy tahlil va adabiyotshunoslikda katta ahamiyatga ega bo‘ladi. Bu birliklar yordamida ular tilni yanada ifodali va ko‘proq nuansli tarzda ishlata olishadi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Tilni yanada boy va rang-barang ifodalash: So‘z boyligi va leksik kompetensiya o‘zaro chambarchas bog‘liqdir. Yangi so‘zlarni va ularning ma'nolarini o‘rganish, sinonimlar va antonimlar bilan ishlash, frazeologizm va iboralarni bilish talabalar uchun tilning barcha ifoda vositalaridan foydalana olish imkonini yaratadi. Bu esa, talabalarga yanada rang-barang, ta'sirli va nuansli muloqot qilish imkonini beradi. Nutq va yozma nutqda boy til ishlatish, uning aniq va to‘liq bo‘lishini ta'minlaydi.

Pragmatik va semantik jihatlar: Leksik kompetensiya, shuningdek, so‘zlarning pragmatik va semantik jihatlarini tushunish orqali tilni qanday ishlatish kerakligini belgilaydi. Misol uchun, biror so‘zni qanday kontekstda ishlatish kerakligi, uning nutqda qanday ta'sir ko‘rsatishi, shuningdek, so‘zning o‘zgaruvchanligi yoki diqqatni jalb qilish imkoniyatlari haqida tushuncha beradi.

Nutq jarayonida amaliy foydalanish: Filologiya talabalari tilni o‘rganishda nafaqat nazariy bilimlar, balki amaliy qo‘llanma kerak. Leksik kompetensiya so‘zlar va ularning o‘zaro aloqalarini o‘rganish orqali talabalarni nutq jarayoniga tayyorlaydi. So‘zlarning turli semantik qatlamlarini tushunish va ularni muloqotda o‘rinli ishlatish, talabalar uchun har xil vaziyatlarda tilni o‘rganish va amaliy qo‘llashni osonlashtiradi.

Leksik kompetensiya filologiya talabalariga yangi so‘zlar, sinonimlar, antonimlar, frazeologik birliklar va boshqa leksik resurslarni o‘rganish orqali nafaqat so‘z boyligini kengaytiradi, balki tilni yanada boyroq, nuansli va samarali ishlatishga yordam beradi. Bu bilimlar tilni to‘g‘ri va aniq ifodalash, rang-barang nutq qurish, adabiyotshunoslikda chuqur tahlil qilish va umumiy tilshunoslikda muvaffaqiyatga erishishda muhim ahamiyatga ega.

Filologiya yo’nalishi talabalariga leksik birliklarni o’rgatishning yana bir ahamiyatli tomoni, tilni tushunish va ma'no ajratish qobiliyatini rivojlantirish hisoblanadi. Buni quyidagi jadval bilan izohlash mumkin. (1.1 jadvalga qarang)

Aspekt	Izoh
Kontekstda so‘zlarning ishlatilishi	Leksik kompetensiya talabaga so‘zlarning kontekstga mos ishlatilishini tushunishga yordam beradi. So‘zlar kontekstga qarab ma'no o‘zgarishi yoki nuanslanishi mumkin. Bu tilni chuqurroq o‘rganish imkoniyatini yaratadi.
So‘zlarning ko‘p ma'noliligi	Bir so‘zning turli ma'nolari mavjud bo‘lishi mumkin. Leksik kompetensiya talabaga bu ma'nolarni kontekstga qarab to‘g‘ri ajratish va qo‘llash qobiliyatini beradi.
Semantik ajratish	Talaba leksik kompetensiya orqali so‘zlarning semantik qatlamlarini ajrata olishni o‘rganadi. Bu uning tilni noaniq holatlarda aniq tushunishi va ifodalashiga yordam beradi.
Pragmatik yondashuv	Leksik kompetensiya talabani so‘zlarning pragmatik jihatlarini tushunishga olib keladi. Masalan, so‘zlar ixtiyoriy yoki tilga xos foydalanish orqali yanada aniq ifodalanadi.
Literatura va adabiyotshunoslik	Filologiya, adabiyotshunoslik kabi sohalarda talabalar so‘zlarning kontekstdagi ma'nolarini aniqlash, metaforalarning ishlatilishini o‘rganish va turli adabiy janrlardagi o‘ziga xos ifodalashlarni tushunish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.
Tilshunoslik	Tilshunoslikda, ayniqsa, semantika va pragmatika sohalarida, leksik kompetensiya so‘zlarni o‘rganishda ma'no va

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

kontekst o‘rtasidagi bog‘liqlikni tushunishni ta'minlaydi.

1.1 jadval. Leksik birliklarning tilni tushunish va ma'no ajratish qobiliyatini ajratishdagi ahamiyati

Qisqa qilib aytganda, leksik kompetensiya so‘zlarning turli kontekstlarda qanday ishlatilishini tushunish, so‘zlar orasidagi semantik aloqalarni anglash va tilni nuansli ishlatishni o‘rganishda talabalarga yordam beradi. Bu, ayniqsa, adabiyotshunoslik va tilshunoslikda tilni chuqurroq o‘rganishda muhim ahamiyatga ega.

Filologiya yo'nalishi talabalari ko‘pincha yozma va og‘zaki nutq ishlatadilar. Leksik kompetensiya ular uchun tilni to‘g‘ri va mos ravishda ishlatish, o‘z fikrlarini aniq va ta'sirli ifodalashda yordam beradi. Bu talabalar uchun ma'lumotlarni, hissiyotlarni va fikrlarni aniq, samarali va estetik jihatdan to‘g‘ri ifodalash imkonini yaratadi. (1.2 jadvalga qarang)

Aspekt	Izoh
Nutqning aniqligi	Leksik kompetensiya talabaga to‘g‘ri so‘z tanlash va ularni maqsadga muvofiq ishlatishni o‘rgatadi. Bu fikrlarni aniq ifodalash va nutqni samarali qilishga yordam beradi.
Emotsional ifoda	Leksik kompetensiya talabalariga hissiyotlarni to‘g‘ri va ta'sirli tarzda ifodalash imkonini beradi. Masalan, so‘zlarning emotsional rang-barangligi yordamida, talabalar nutqni jonli va hissiy ifodalaydilar.
Estetik jihat	Leksik kompetensiya talabaga so‘zlarni estetik jihatdan to‘g‘ri va muvofiq ishlatishni o‘rgatadi. Bu, ayniqsa, adabiyotshunoslik va ijodiy yozuvda muhimdir.
Yozma va og‘zaki nutqni samarali ishlatish	Talabalar leksik kompetensiya yordamida so‘zlarni samarali va o‘rinli ishlatish usullarini o‘rganadilar, bu esa yozma va og‘zaki nutqda aniq va tushunarli ifodalar yaratishga imkon beradi.
To‘g‘ri va mos so‘z tanlash	Leksik kompetensiya talabalarni mos so‘z tanlashga o‘rgatadi, bu esa so‘zlarning kontekstdagi mosligini ta'minlab, nutqning aniqligini va ta'sirini oshiradi
Nutqni tizimli ifodalash	Leksik kompetensiya yordamida talabalar so‘zlarni tizimli va manti bog‘langan holda ishlatishadi, bu esa ularning nutqini yanada loyihali va tus qiladi.

1.2-jadval. Leksik birliklarning tilni maqsadga muvofiq ishlatishda o'rni

Filologiya talabalari tilni o‘rganayotganda nafaqat grammatik qoidalarini, balki so‘zlarning turli ma'no qatlamlarini va semantik aloqalarini ham o‘rganadilar. Bu tilning faqat sintaktik (jumlalar qanday qurilishi) va morfologik (so‘zning tuzilishi) jihatlarini o‘rganishdan ko‘ra yanada chuqurroq yondashuvni talab qiladi. Leksik kompetensiya talabalarni so‘zlarning o‘zgaruvchan ma'nolarini va kontekstga mos ishlatilishini tushunishga yordam beradi. Masalan, bir so‘z turli holatlarda har xil ma'nolarga ega bo‘lishi mumkin. Talabalar bu jihatlarni tushunib, so‘zlarni yanada aniqroq va o‘rinli ishlatadilar. Bu bilimlar, ayniqsa, ilmiy tadqiqotlar yoki adabiy tahlil kabi murakkab vazifalarni bajarishda juda zarur. So‘zlarning turli ma'nolari va ular o‘rtasidagi semantik aloqalarni tushunish, talabalar uchun nafaqat tilni to‘g‘ri ishlatishda, balki tilni chuqurroq o‘rganish va tahlil qilishda katta

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

yordam beradi. Shu tarzda, leksik kompetensiya tilni faqat grammatik va sintaktik jihatdan emas, balki uning ma'nosi va semantik o‘zgarishlari nuqtai nazaridan ham o‘rganishga yordam beradi. Bu talabalarga tilni to‘liq va mukammal o‘zlashtirish imkonini yaratadi. Madaniyat va ijtimoiy kontekstda tilni ishlatish leksik kompetensiyaning juda muhim jihatidir, chunki til faqat kommunikatsiya vositasi bo‘lishdan tashqari, u jamiyatning madaniy va tarixiy xususiyatlarini ham aks ettiradi. So‘zlar nafaqat grammatik yoki morfologik jihatlarga asoslanadi, balki ular jamiyatdagi qadriyatlar, urfonatlar, tarixiy hodisalar va madaniy xususiyatlar bilan bog‘liq. Filologiya talabalari uchun tilni ijtimoiy va madaniy kontekstda ishlatish, ularni nafaqat til bilimlarida, balki adabiyotshunoslik, madaniyatshunoslik va tarixshunoslik kabi sohalarda ham muvaffaqiyatli va to‘g‘ri ishlatishga yordam beradi.

Zamonaviy raqamli yondashuvlar. T. Zhu, Y. Zhang va D. Irwin (2024) raqamli o‘qish orqali lug‘at o‘zlashtirishga oid 21 empirik tadqiqotni meta-tahlil qilib, ijobiy umumiy ta’sirni qayd etgan; natijalar o‘quvchi darajasi va baholash formatiga qarab farqlanadi. Okumuş Dagdeler (2023) mobil qurilmalar yordamida lug‘at o‘rganish tadqiqotlarini tizimli ko‘rib chiqadi. Vnucko va Klimova (2023) o‘yin asosidagi raqamli lug‘at ta’limi imkoniyatlarini yoritadi. Simonnet va hammualliflar (2025) texnologiya yordamidagi lug‘at o‘rganish bo‘yicha 44 ishni tahlil qilib, motivatsiya va o‘zlashtirishga ijobiy tendensiyalarni ko‘rsatadi, ammo metodologik cheklovlar sabab natijalarni barcha vaziyatlarga tatbiq etishdan ogohlantiradi. Shuning uchun raqamli vosita maqsad emas, balki kontekstli mashq, takrorlash va qayta aloqa vositasidir.

Leksik kompetensiya talabalarga so‘zlarning madaniy kontekstda qanday ishlatilishini tushunishga yordam beradi. Misol uchun, so‘zlar urfd-odatlar, qadriyatlar, tarixiy hodisalar va jamiyatning umumiy tuzilishini aks ettiradi. Shuning uchun filologiya talabalari adabiyotshunoslik, madaniyatshunoslik, va tarixshunoslik kabi sohalarda tilni tushunish va ishlatishda madaniy kontekstni hisobga olishlari zarur. So‘zlar faqat ma'nolarini ifodalash bilan cheklanmaydi, balki ular jamiyatning siyosiy va ijtimoiy tizimlarini ham aks ettiradi. Shuning uchun talabalar so‘zlarning ijtimoiy vazifasini tushunib, tilni faqat grammatik nuqtai nazardan emas, balki ijtimoiy, siyosiy, madaniy kontekstlarda to‘g‘ri ishlatishlari kerak. Chomsky va Cameronning fikrlariga ko‘ra, tilni o‘rganish, madaniy, siyosiy, va ijtimoiy aloqalarni tushunishga yordam beradi. Filologiya talabalari so‘zlarni o‘rganayotganda, bu aloqalarni e'tiborga olishlari, so‘zlarning faqat ma'nosini emas, balki jamiyatdagi rolini va madaniy o‘rnini ham tushunishlari muhimdir. Leksik kompetensiya talabalarga tilning ijtimoiy va madaniy kontekstda qanday ishlatilishini tushunishga yordam beradi. Bu, filologiya talabalari uchun so‘zlarning madaniy va tarixiy xususiyatlarini tushunish, ularni to‘g‘ri va samarali ishlatish imkonini yaratadi. Zamonaviy tilshunoslar va pedagoglar tilni jamiyatni aks ettiruvchi vosita sifatida ko‘rib, so‘zlarning madaniy va ijtimoiy o‘rnini o‘rganishni ta'kidlaydilar.

Tilni va adabiyotshunoslikni chuqur o‘rganish leksik kompetensiyaning muhim jihatidir, chunki filologiya talabalarining adabiyotshunoslikdagi muvaffaqiyati so‘z boyligini va leksik resurslarni to‘g‘ri tahlil qilishga bog‘liq. Adabiyot asarlaridagi so‘zlar nafaqat ma'noni, balki ularning tarixiy, madaniy, va estetik xususiyatlarini ham aks ettiradi. Shuning uchun filologiya talabalariga leksik kompetensiya yordamida bu so‘zlarni to‘g‘ri tahlil qilish, ularning ma'nolarini va o‘zaro aloqalarini tushunish zarur. Bu nafaqat adabiyotshunoslikda, balki adabiyot asarlarini o‘rganish va tahlil qilishda ham juda muhimdir.

Xulosa qilib aytganda, leksik kompetensiya nafaqat so‘zlarni bilish, balki ularni to‘g‘ri va samarali qo‘llash qobiliyatini ham ifodalaydi. Bu kompetensiya talabalarni yangi so‘zlar va ma’nolar bilan tanishtiradi, sinonimlar va antonimlarni to‘g‘ri ishlatishga o‘rgatadi, frazeologik birliklarni

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

o'zlashtirishga yordam beradi. Shuningdek, leksik kompetensiya tilni madaniy va ijtimoiy kontekstda to'g'ri ishlatish, adabiyotshunoslik va tilshunoslikda chuqur tahlil qilish imkonini yaratadi. Natijada, filologiya talabalari tilni to'g'ri va aniq ifodalash, rang-barang nutq qurish, adabiyotshunoslikda chuqur tahlil qilish va umumiy tilshunoslikda muvaffaqiyatga erishishda muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Charles Fillmore (1982) – Freym Semantika Nazariyasi. Fillmore, Charles (1977) 'Scenes-and-frames semantics', in A. Zampolli (ed.), Linguistic Structures Processing. Amsterdam: North Holland, pp. 55–82.
2. Fillmore, Charles (1982) 'Frame semantics', in Linguistic Society of Korea (ed.), Linguistics in the Morning Calm . Seoul: Hanshin Publishing, pp. 111–37
3. Aleksandr Afanasyevich Potebnya (1835–1891) "Misl' i yazyk" ("Fikr va til", 1862)
4. Olha Drahinda (2019)-Teaching English Vocabulary to the first-year students majoring in oriental philology.
5. Zhu, T., Zhang, Y., & Irwin, D. (2024). Second and foreign language vocabulary learning through digital reading: A meta-analysis. Education and Information Technologies, 29, 4531–4563. https://doi.org/10.1007/s10639-023-11969-1
6. Okumuş Dağdeler, K. (2023). A systematic review of mobile-assisted vocabulary learning research. Smart Learning Environments, 10, Article 19. https://doi.org/10.1186/s40561-023-00235-z
7. Vnucko, G., & Klimova, B. (2023). Exploring the potential of digital game-based vocabulary learning: A systematic review. Systems, 11(2), Article 57. https://doi.org/10.3390/systems11020057

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.